

ὡς ἦ τοῦ Ζήνωνος, ἀλλ' ἐναντίον τῶν φιλοσόφων. Τὴν ὑλικὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων, τὴν ὁποίαν ἐδίδασκον οὗτοι ἐνιαίαν καὶ αἰωνίαν, συνδέει ὁ Μέλισσος πρὸς τὸ "Ἐν τῶν Ἐλεατῶν. Διὰ τῆς τοιαύτης ὁμως συνδέσεως διέστρεψε καὶ ἐνόθευσε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παρμενίδου.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ

Κατὰ τοὺς Ἐλεάτας μεταξὺ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ κόσμου οὐδεμία ὑφίσταται σχέσις. Τούτων μόνον ὁ δεύτερος ἔχει πραγματικὴν ὑπόστασιν, ἐνῶ τοῦναντίον ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶνε ἀπατηλὸν φαινόμενον, ἐπειδὴ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ παραχθῇ ἐκ τοῦ κόσμου τῆς νοήσεως. Ἐφ' ὅσον ὁμως ἀνεγνωρίζετο καὶ ὁ κόσμος τῶν αἰσθήσεων, ὡφείλον νὰ δεχθῶσι δύο κόσμους ἐναντίους καὶ ξένους πρὸς ἀλλήλους. Τὴν διαρχίαν ταύτην ἐπιχειροῦσι νὰ θέσωσιν ἐκποδῶν τὰ κατόπιν συστήματα τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Δημοκρίτου, ὀρίζοντα τὸ ὄντως ὄν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ ἐξ αὐτοῦ ὁ αἰσθητὸς κόσμος. Ἐναντίον τῆς ἀποδείξεως ταύτης ἀνίσταται ὁ μνημονευθεὶς ἤδη Ζήνων, ὅστις τῇ βοηθείᾳ, ὡς εἴπομεν, τῆς διαλεκτικῆς ἀγωνίζεται νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀβάσιμον τῆς ὑπ' αὐτῶν ἐκπροσωπούμενης μηχανοκρατίας καὶ τὸ ἀσύστατον τοῦ χώρου, τῆς πολλότητος καὶ τῆς κινήσεως.

Ὁ πρῶτος, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ ἄρῃ τὴν διαρχίαν τῆς Ἐλεατικῆς σχολῆς, εἶνε ὁ Ἐμπεδοκλῆς (490 - 430). Ἐξ Ἀκράγαντος καταγόμενος εἶνε καὶ αὐτὸς περιβεβλημένος ὑπὸ τῆς φωτοστεφάνης τοῦ θρύλου, ὡς ὁ Πυθαγόρας. Ταύτην ὁμως περιεβλήθη αὐτὸς ὁ ἴδιος κηρύττων ἑαυτὸν ἰατρὸν καὶ προφήτην καὶ σωτῆρα καὶ θεόν. Τὴν περὶ ἑαυτοῦ δὲ δόξαν ταύτην ἀντλεῖ ἐκ τῆς εἰς τὴν

μετενσάρκωσιν πίστεως τῶν Ὀρφικῶν, περιγράφων τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς περιπετείας τῆς ἰδίας του ψυχῆς, ἧτις ὑψοῦται τέλος εἰς τὴν τάξιν τῶν θεῶν. Ἰδίᾳ ὅμως ἐνδιαφέρουσιν αὐτὸν αἱ ἐν τῇ ἐσχατολογίᾳ τῶν Ὀρφικῶν ὑποκρυπτόμεναι ἠθικαὶ ἰδέαι. Ὅλος αὐτοῦ ὁ βίος κατατείνει εἰς τὴν ἀγάπην καὶ εἰς τὴν συμφιλίωσιν καὶ εἰς τὴν συναδέλφωσιν τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὁποίαν κηρύττει περιηγούμενος τὰς πόλεις τῆς Σικελίας. Τὴν διάθεσιν ταύτην δεικνύει καὶ ἔναντι τῶν μέχρις αὐτοῦ φιλοσοφικῶν συστημάτων, τὰς μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑφισταμένας ἀντιθέσεις ἐπιθυμεῖ νὰ συμβιβάσῃ. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐπιστρέφει εἰς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τῶν Μιλησίων, τὸ πῦρ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τὴν γῆν τοῦ Ξενοφάνους, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι τὰ πάντα ἐγεννήθησαν ἐκ γῆς καὶ ὕδατος καὶ ἀποδίδει εἰς ταῦτα ἀπόλυτον, ἀναλλοίωτον καὶ ἀνώλεθρον ὑπόστασιν. Διὰ τῆς διαφόρου μείξεως τῶν στοιχείων τούτων ἐγεννήθησαν τὰ ὄντα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, κατὰ δὲ τὴν φθορὰν αὐτῶν ἐπιστρέφουσιν ἐκεῖνα εἰς τὴν ἀρχέγονον ἀναλλοίωτον αὐτῶν μορφήν. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ὑφίστανται παρ' ἄλληλα ἐναλλασσόμενα πρὸς ἄλληλα κατὰ τὴν ἐπικράτησιν. Διότι, ὡς ὁ Ἡράκλειτος, οὕτω ἀποδέχεται καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς πόλεμον αὐτῶν πρὸς ἄλληλα. Ἀλλ' ὅμως παρὰ τὴν χωρίζουσαν ἔριν ὑπάρχει καὶ ἡ φιλία, ἧτις συμφιλιώνει πάλιν αὐτὰ πρὸς ἄλληλα. Κατὰ ταῦτα αἱ δυνάμεις, αἵτινες προκαλοῦσι τὰς μεταβολάς, εἶνε ἡ φιλότις καὶ ὁ κότος. Ὡς ὁ ζωγράφος διὰ τῆς μείξεως τῶν χρωμάτων δημιουργεῖ τὴν ποικιλίαν τῶν εἰκόνων, οὕτω ἀποτελεῖται διὰ τῆς αἰεὶ ἐπαναλαμβανόμενης καὶ αἰεὶ διαφόρου μείξεως τῶν τεσσάρων στοιχείων ἡ ποικιλία τῶν ὄντων. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Ἐμπεδοκλέους συνδυάζει τὸν περὶ αἰωνίου Γίγνεσθαι νόμον τοῦ Ἡρακλείτου πρὸς τὴν περὶ ἀρ-

χεγόνων στοιχείων διδασκαλίαν τῶν Ἰώνων φυσιολόγων καὶ ἅμα περιέχει καὶ τὴν θεωρίαν τῶν Ἐλεατῶν περὶ τοῦ ἀφθάρτου εἶναι. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου ὁ Ἐμπεδοκλῆς διδάσκει ὅτι κατ' ἀρχὰς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα ὑπῆρχον ἀρμονικῶς παρ' ἄλληλα ἐν τῷ Σφαίρω, τ. ἔ. τῇ θεότητι, τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν Ἐλεατῶν θεωρεῖ ξένην πρὸς πάντα ἀνθρωπισμόν. Ἡ ἀγάπη συνήνωσεν ἐν αὐτῷ τὰ στοιχεῖα εἰς ἓν ἀρμονικὸν ὅλον. Διὰ τοῦ μίσους ὁμως ὑπεισηλθεν εἰς αὐτὰ ἡ ἔρις καὶ οὕτω ἤρριξεν ἡ δίνη αὐτῶν, ὁ χωρισμὸς καὶ αἱ μείξεις, ἅτινα ἐπαναλαμβάνονται διαρκῶς ἐν περιοδικῇ ἐναλλαγῇ. Δυνάμει τῶν μείξεων τούτων παρήχθη ἄπειρος ἀριθμὸς θνητῶν πλασμάτων, τυχαίων καὶ ὑπὸ ποικίλας μορφάς, καὶ δὴ τὸ πρῶτον καθ' ἕκαστον μέλη τῶν ὀργανισμῶν δινούμενα τῆδε κακεῖσε καὶ ἐπιζητοῦντα τὴν προσήκουσαν συνάρθρωσιν, ἐκ τῶν ὁποίων ὁμως ἐπέζησαν μόνον τὰ πρὸς τὴν συνάρθρωσιν ἐκείνην ἱκανά. Ἐξ αὐτῶν συνέστησαν τὰ φυτὰ καὶ μετὰ ταῦτα τὰ ζῷα. Ἡ πρὸς ἄρσιν τῶν ἀντιθέσεων ροπή καταφαίνεται καὶ εἰς τὴν γνωσιολογίαν τοῦ φιλοσόφου. Διότι πειρᾶται νὰ συνδυάσῃ τὰς αἰσθήσεις πρὸς τὴν νόησιν, περιορίζων ἅμα ἑκατέραν πηγὴν τῆς γνώσεως εἰς τὰ προσήκοντα ὅρια. Ὁρμώμενος δὲ ἐκ τῆς προϋποθέσεως ὅτι μόνον τὸ ὅμοιον δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τοῦ ὁμοίου, ἀποδέχεται ὅτι ἐκ τῶν ἀντικειμένων ἐκπορεύονται εἴδωλα, ἅπερ εἰσδύοντα διὰ τῶν πόρων εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς γεννῶσιν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐπέζησε τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐπὶ μακρόν, ὡς βλέπομεν ἐκ τοῦ Δημοκρίτου καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, οἵτινες κατὰ παραπλήσιον τρόπον ἐφαντάζοντο τὴν γένεσιν τῆς κατ' αἴσθησιν γνώσεως. Ἰδίᾳ ἡ ἀρχή, καθ' ἣν τὸ ὅμοιον γινώσκειται μόνον

διὰ τοῦ ὁμοίου, ἤσκησεν πολλὴν ἐπίδρασιν, ἐμφανιζομένην διὰ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ποσειδωνίου καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ

Καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀναξαγόρου (500-428) ἀποτελεῖ ἀπόπειραν ὅπως ἡ μεταβολὴ καὶ ἡ ποικιλία τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ἐξηγηθῆ ἕξ ἑνὸς ἀναλλοιώτου Εἶναι. Ἐκ Κλαζομενῶν καταγόμενος ἤγαγε τὴν φιλοσοφίαν εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἀπετέλεσε μετὰ τοῦ Φειδίου καὶ τῆς Ἀσπασίας τὸν στενὸν κύκλον τῶν περὶ τὸν Περικλέα φίλων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἐμπεδοκλέα ζῆ ὁ Ἀναξαγόρας μακρὰν τοῦ κόσμου, ἀφιερωμένος εἰς τὴν θεραπείαν τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ, θεωρεῖ καὶ αὐτὸς τὸ πνεῦμα ὡς τὴν μόνην πηγὴν ἀληθοῦς γνώσεως, ἐπειδὴ ἡ ἄμεσος ἐμπειρία, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὀρμᾶται, δὲν εἶνε ἐπαρκής. Καὶ ὁ Ἀναξαγόρας δέχεται, ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅτι τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα τοῦ κόσμου ἐγεννήθησαν διὰ μείξεως ἀναλλοιώτων στοιχείων, ἅπερ θεωρεῖ καὶ αὐτὸς πεποικισμένα διὰ διαφόρων ποιότητων. Ἀλλ' ἐνῶ ἐκεῖνος ἀναγνωρίζει τέσσαρα μόνον τοιαῦτα στοιχεῖα ὡς θεμελιώδη, διδάσκει ὁ Ἀναξαγόρας μέγαν ἀριθμὸν ἀρχηγόνων στοιχείων, ἰσαρίθμων πρὸς τὰς κατ' αἴσθησιν ποιότητας τῶν ἀντικειμένων. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶνε κατ' αὐτὸν σμικρότατα καὶ ἄτμητα μόρια, παραπλήσια κατὰ τοῦτο πρὸς τὰ ἄτομα, αἱ ὁμοιομέρεια. Ἐν χαώδει καταστάσει τελοῦντα κατ' ἀρχάς, μείγνυνται κατ' ὀλίγον πρὸς ἄλληλα, ἐκ τῆς μείξεως δὲ ταύτης προῆλθον τὰ τέσσαρα θεμελιώδη στοιχεῖα, πῦρ, ὕδωρ, ἀήρ καὶ γῆ, ἐκ τούτων δὲ πάλιν διὰ νέων μείξεων ἐγεννήθησαν τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα τοῦ κόσμου. Διὰ τῆς δίνης διεκρίθη πρῶτον ὁ ἀήρ καὶ ὁ αἰθήρ, ἕξ αὐτοῦ δὲ ἔπειτα τὸ ὕδωρ, ἐκ τούτου δὲ πάλιν ἡ γῆ.

Ἐν τοῖς στοιχείοις τούτοις ἐπιτελεῖται περαιτέρω καὶ λεπτότερος χωρισμὸς τῶν ἄνομοιομερῶν καὶ σύνδεσις τῶν ὁμοιομερῶν, ἣτις ὠδήγησε τέλος εἰς τὰς σημερινὰς μορφὰς τῶν ὄντων. Ὁ ἀὴρ ὁμως κέκμηται, ὡς παρ' Ἀναξίμενη, ἰδιάζουσαν σπουδαιότητα. Εἶνε ὁ φορεὺς τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ζωῆς. Τὰ ἐν αὐτῷ περιεχόμενα σπέρματα γονιμοποιοῦσι τὴν γῆν, ἵνα ἐξ αὐτῆς γεννηθῶσι τὰ φυτὰ, ἄπερ εἶνε καὶ αὐτὰ ἔμψυχα ὄντα, καὶ τὰ ζῶα. Τὸ κυριώτερον γνώρισμα τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Ἀναξαγόρου ἀποτελεῖ ἡ ἀποδοχὴ πνευματικῆς καὶ κατὰ σκοποὺς χωρούσης ἀρχῆς, τῇ βοηθείᾳ τῆς ὁποίας ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ παρατηρουμένην σκοπιμότητα καὶ τάξιν. Τὴν πρὸς σκοποὺς ρέπουσαν ἀρχὴν ταύτην καλεῖ Νοῦν, ὃν ὑπολαμβάνει κεχωρισμένον τῆς ὕλης, καθὸ αὔλον καὶ ἀπρόσωπον. Οὗτος θέτει εἰς κίνησιν τὴν νεκρὰν καὶ ἀκίνητον μᾶζαν τῶν ὁμοιομερῶν καὶ κατευθύνει τὰς διαφόρους μείξεις οὕτως, ὥστε νὰ πραγματοποιηῇ δι' αὐτῶν τοὺς ὑπ' αὐτοῦ τεθέντας σκοπούς. Εἶνε ὁ διακοσμητὴς τοῦ παντός. Οὕτω διὰ πρώτην φοράν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας ἀπαντῶμεν παρ' Ἀναξαγόρα σκέψεις περὶ τῆς ἐν τῇ φύσει σκοπιμότητος καὶ τὴν ἐξηγήσιν αὐτῆς διὰ τῆς ἀποδοχῆς αὐτοτελοῦς, αὔλου καὶ κατὰ λόγον ἐνεργούσης ἀρχῆς. Εἶνε ὁμως προφανὲς ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ μεταξὺ ὕλης καὶ μορφῆς διάκρισις καθίσταται μεγαλυτέρα.

Ἐξ ἄλλου ἡ περὶ ἀρχηγόνων στοιχείων, ἀπείρων καὶ σμικροτάτων, διδασκαλία τοῦ Ἀναξαγόρου ἐμφανίζει ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου. Παρὰ τὴν ὁμοιότητα ὁμως ταύτην ὑφίσταται οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῶν ὁμοιομερειῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀτόμων τοῦ Δημοκρίτου, ἐπειδὴ ταῦτα στεροῦνται παντελῶς πάσης ποιότητος, ἐνῶ τοῦναντίον ἐκεῖνα διακρίνονται ἀλλήλων διὰ ποιοτικῶν γνωρισμάτων. Τοῦτο δέ,

ἐπειδὴ ἡ ἔννοια αὐτῶν ἐσχηματίσθη ἐκ γνωρισμάτων εἰλημμένων ἐκ τῆς κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεως. Κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶνε δυνατόν ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης νὰ ἐξηγηθῶσιν αἱ ποιότητες αὗται. Πρὸς τοιαύτην ἐξήγησιν ἦτο ἀνάγκη ἀρχῶν, αἵτινες νὰ εἶνε ξένα πρὸς πᾶσαν τοιαύτην ποιότητα. Τὰς ἀρχὰς ταύτας ἐδημιούργησαν οἱ ἀτομικοί.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

Ὡς οἱ Ἐλεᾶται, οὕτω καὶ οἱ ἀτομικοὶ ἐπιδιώκουσι νὰ παραγάγωσι τὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων ἐξ ἀρχῶν, αἵτινες ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νοήσεως, τ. ἔ. ἐξ ἀρχῶν, αἵτινες μόνον δι' αὐτῆς δύνανται νὰ καθορισθῶσιν. Ἡ ἀπόπειρα αὕτη ὠδήγησεν, ὡς εἶδομεν, εἰς ἐνίσχυσιν τῆς μεταξὺ περιεχομένου καὶ μορφῆς τοῦ κόσμου διακρίσεως. Τὴν ἄρσιν τῆς διαρχίας ταύτης, ἥτις ὑφίσταται ἀπὸ τοῦ Παρμενίδου, ἐπιτυγχάνει ἡ ἀτομιστικὴ σχολὴ διὰ τῆς ἐννοίας τῶν ἀτόμων. Ἰδρυτῆς αὐτῆς θεωρεῖται ὁ Λεύκιππος, ἀλλ' οὗτος ἐπεσκοτίσθη ὑπὸ τῆς πολὺ ἰσχυροτέρας προσωπικότητος τοῦ Δημοκρίτου.

Ἀβδηρίτης τὴν καταγωγὴν ὁ Δημόκριτος (460-371) διεκρίθη διὰ τὴν πολυμερῆ αὐτοῦ μόρφωσιν, ἀσχοληθεὶς, ὡς μετ' αὐτὸν ὁ Ἀριστοτέλης, περὶ πάντας τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ. Διὰ τοῦτο ἐτιμᾶτο μέγας ὑπὸ τῶν συγχρόνων. Τὴν φήμην ὅμως αὐτοῦ ὀφείλει κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ἐνιαίαν καὶ διὰ τὴν συνέπειαν καὶ τὴν συνοχὴν αὐτῆς ἐπιβλητικὴν θεωρίαν, δι' ἧς ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ. Μετὰ τοῦ Παρμενίδου φρονεῖ καὶ ὁ Δημόκριτος ὅτι ὅπισθεν τῆς ποικιλίας καὶ τοῦ μεταβλητοῦ τῶν αἰσθητῶν ὄντων ὑποκρύπτεται ὁμοιογενῆς, ἀμετάβλητος καὶ ἀφθαρτος οὐσία, ἥτις εἶνε τὸ ὄντως ὄν. Ἄλλ' ὅπως τελῆ τοῦτο εἰς σχέσιν πρὸς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον δέον νὰ κέκτηται ὠρισμένας ιδιότητας, καὶ δὴ ἐκεῖ-

νας τὰς ὁποίας ἔχουσι κοινὰς πρὸς ἄλληλα ὅλα τὰ ὄντα, τ. ἔ. ἔκτασιν ἢ μορφήν καὶ κίνησιν. Ἐκ τῆς προϋποθέσεως ταύτης ἀναχωρῶν κατήντησεν ὁ Δημόκριτος εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀτόμου. Τὴν διδασκαλίαν ὅμως τοῦ Παρμενίδου μεταβάλλει κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀπορρίπτων τὸ γνῶρισμα τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνάρχου, ἀναλλοιώτου καὶ αἰωνίου εἶναι, διδάσκει ὅτι τοῦτο δὲν εἶνε ἓν, ἀλλὰ πολλά. Ὁ κόσμος συνίσταται ἐξ ἀπείρως μικρῶν καὶ ἀπείρως πολλῶν οὐσιῶν, τῶν ἀτόμων, ἅπερ χωρίζονται ἀλλήλων διὰ τοῦ κενοῦ χώρου. Διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ τελευταίου τούτου τίθεται ἔκποδὸν τὸ κώλυμα, ὅπερ δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Ἑλεάτας νὰ δεχθῶσι κίνησιν ἐντὸς τοῦ ἀληθοῦς εἶναι. Οὕτω διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ ἔφθασεν ὁ Δημόκριτος εἰς τὰς δύο ἀρχάς, ἐκ τῶν ὁποίων παρήγον ἔπειτα καὶ ἠρμήνευον τὸν κόσμον, εἰς τὰ ἄτομα καὶ τὸν κενὸν χῶρον. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἐν ἑαυτοῖς τὰ ἄτομα δὲν ἔχουσι κενὸν χῶρον καὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς κέκτληται μὲν ἔκτασιν τινα, ἀλλ' εἶνε ἀδιάτμητα καὶ ἀδιαχώρητα καὶ διακρίνονται μόνον διὰ τῆς μορφῆς, τῆς θέσεως καὶ τῆς διατάξεως. Πᾶσα ποιότης εἶνε ξένη πρὸς αὐτά.

Τὰ ἄτομα εἶνε ἀναρχα, ἀφθαρτα καὶ αἰώνια. Αἰωνία εἶνε καὶ ἡ κίνησις αὐτῶν, δεδομένη μετὰ τῆς πολλότητος αὐτῶν καὶ τοῦ κενοῦ χώρου. Κατ' ἀρχάς εὗρισκοντο εἰς χαώδη κατάστασιν ἐντὸς τοῦ κενοῦ χώρου. Διὰ τῆς κινήσεως ὅμως τὰ ὁμοειδῆ ἄτομα συνηρθρώθησαν πρὸς ἄλληλα καὶ οὕτως ἀπετελέσθη κατὰ μικρὸν ὁ κόσμος, ἐν τῷ ὁποίῳ καθ' ὅμοιον τρόπον ἐσχηματίσθησαν ἔπειτα τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα. Οὐ μόνον δὲ τὰ ὑλικά σώματα, ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐκ τοιούτων ἀτόμων, τὰ ὁποῖα διακρίνονται τῶν λοιπῶν μόνον κατὰ τὸ σχῆμα, ὄντα σφαιροειδῆ, καὶ ἐκ τῆς κινήσεως τῶν ὁποίων γεννῶνται τὰ πνευματικὰ φαινόμενα. Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ Δημόκρι-

τος διασώζει τὴν αὐτοτέλειαν καὶ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἀκριβῶς διὰ τῆς ἀποδοχῆς ἐκείνης ἰδίων ψυχικῶν ἀτόμων.

Τὰ ἄτομα δὲ ταῦτα δὲν ὑπάρχουσι μόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' εἶνε διακεχυμένα ἀνὰ τὸ σύμπαν. Οὕτω ὁ κόσμος διαθέεται καὶ ἐμψυχώνεται ὑπὸ ἀπείρου πλήθους ψυχικῶν ἀτόμων, ὑπὸ θεῶν, οἵτινες ἀποκαλύπτονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῇ βοηθείᾳ εἰκόνων ἐκπεμπομένων ἐκ τῶν ἀντικειμένων.

Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Δημοκρίτου εἶνε προφανῶς ὑλιστικὴ, ἀφοῦ καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμα σύγκειται ἐξ ὑλικῶν ἀτόμων. Παρὰ ταῦτα ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πνευματικοῦ ἔναντι τοῦ ὑλικοῦ. Μακρὰν τοῦ νὰ εἶνε ὑλιστικὴ, ὅπως ἡ ἠθικὴ τῶν πλείστων ὑλιστῶν τῶν ἔπειτα χρόνων, ἐξαίρει τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ, περιφρονοῦσα τὴν εἰς τὰ ὑλικά προσήλωσιν. Διότι ὁ Δημόκριτος ἀφορμᾶται πρὸς τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ἰδέας ἀπὸ τῶν γνωσιολογικῶν προϋποθέσεων, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας μόνος ὁ λογικὸς νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ φθάσῃ εἰς ἀληθῆ καὶ ἔγκυρον γνῶσιν. Ὡς ἐν τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὡς πρὸς τὰ ἠθικὰ ζητήματα δεόν νὰ καθοδηγῆται ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ λόγου. Οὗτος δὲ διδάσκει ὅτι τὸ ὑψιστον ἀγαθὸν εἶνε ἡ ἀταραξία. Ταύτης κοινωνὸς γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἐὰν ἀπαλλαγῇ τῆς δουλείας τῶν παθῶν καὶ τῶν ἀψιθυμιῶν, οἷαι ὁ φόβος, ἡ ἐλπίς, ἡ ὀργή κ.λ. Ἡ ἀπαλλαγὴ αὕτη πραγματοποιεῖται διὰ τῆς γνώσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς συναρτήσεως τῶν ὄντων τοῦ κόσμου. Τότε προσκτᾶται ἀρετάς, οἷαι ἡ αὐτάρκεια, ἡ σωφροσύνη, ἡ φιλάνθρωπία, αἵτινες συμβάλλουσιν ὅ,τι πλεῖστον εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἀταραξίας, τοῦ ὑψίστου σκοποῦ τοῦ σοφοῦ. Διὰ τῶν ἠθικῶν τούτων διδαγμάτων ἄπτεται ὁ Δημόκριτος τῶν προβλημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὰ ὁποῖα ἐπέπρωτο νὰ κατα-

στήση κέντρον τοῦ φιλοσοφικοῦ διαφέροντος τῶν ἔπειτα γενεῶν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ Σωκράτης. Διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ συμβάλλει εἰς τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς φυσιολογίας καὶ τῆς μεταφυσικῆς εἰς τὴν ἀνθρωπολογικὴν καὶ ἠθικὴν περίοδον. Τὸν ἕτερον παράγοντα τῆς τροπῆς ταύτης ἀποτελεῖ ἡ φιλοσοφία τῶν σοφιστῶν.

Πρὸς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς ὑπάρξεως ἀφορμὴν ἔλαβεν ὁ Δημόκριτος ἀπὸ τοῦ προβλήματος τῆς ὕλης. Ἡ ἔρευνα αὐτοῦ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὰ ἄτομα εἶνε τὰ ἔσχατα στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν βάσις τῆς ὅλης φύσεως εἶνε ἡ ὕλη. Τὴν τοιαύτην κοσμοθεωρίαν καλοῦμεν ὕλισμόν. Ἐπειδὴ δὲ πλὴν τῆς ὕλης οὐδεμίαν ἄλλην ἀρχὴν ἐπιτρέπει πρὸς ἐξήγησιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος, τὸ σύστημα αὐτοῦ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὕλιστικὸς μονισμός. Τόσον ἡ περὶ ἀτόμων θεωρία ὅσον καὶ ὁ μονισμὸς οὗτος ἤσκησαν τεραστίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μετ' αὐτὸν διανοήσεως καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ ἐπιδρῶσιν ἄνευ διακοπῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ Λουκρητίου μέχρι τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῶν θεωριῶν τῆς χημείας τῶν χρόνων μας.

Β' — ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΑΙ

Οἱ σοφισταὶ ἀποτελοῦσι μετάβασιν ἀπὸ τῆς κοσμολογικῆς περιόδου, καθ' ἣν ἐπεκράτει ἡ μεταφυσικὴ καὶ δὴ ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, εἰς τὴν ἀνθρωπολογικὴν, ἣτις ἐνδιαφέρεται περὶ τὰ ἠθικὰ προβλήματα καὶ τῆς ὁποίας κεντρικὸν ὑποκείμενον ἐρεῦνης εἶνε ὁ ἄνθρωπος. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προηγουμένης περιόδου ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος θεωρεῖται ἀπὸ πάσης ἐπόψεως, ὅλαι αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ νοῦ ἱκανοποιοῦνται ὑπὸ τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ

Δημοκρίτου, ἥτις ἀποτελεῖ σταθμὸν, ἐπέκεινα τοῦ ὁποίου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χωρήσῃ ἀμέσως ἡ φιλοσοφικὴ διανόησις. Ἐντεῦθεν ἡ πρὸς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ τροπή, πρὸς τὴν ὁποίαν ὠθοῦσι καὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ αἱ πολιτιστικαὶ συνθῆκαι τῆς ἐποχῆς. Τὸ πρὸς τὸν ἄνθρωπον δηλαδή καὶ τὰ ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα ἐνδιαφέρον γεννᾶται ἐκ τῶν ζωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων. Διότι ἐν τῇ Δημοκρατίᾳ τὴν μεγίστην ἰσχὺν κέκτηται ἡ προσωπικότης, ἥτις εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐπιβληθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου καὶ ἐν τῷ δημοσίῳ καθόλου βίῳ, πείθουσα τοὺς πολλοὺς ὑπὲρ τῶν ἰδίων αὐτῆς ἀξιῶν καὶ σκοπῶν. Τοῦτο ὅμως ἐπιτυγχάνει κυρίως διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου, ἥτις πάλιν προαπαιτεῖ βαθεῖαν καὶ εὐρεῖαν παιδείαν. Δι' ἀμφοτέρων τούτων ἔγινεν ὁ Περικλῆς κύριος τῶν τυχῶν τοῦ ἄττικου κράτους καὶ ὁ κόσμος ἐθαύμαζεν ἐν αὐτῷ οὐ μόνον τὸν δεινὸν ρήτορα καὶ πολιτικόν, ἀλλὰ συγχρόνως τὸν πεπαιδευμένον φίλον καὶ προστάτην τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τῶν φιλοσόφων. Πρὸς ἐπίτευξιν ὅμως τοιαύτης ἀνωτέρας καὶ εἰς τὸ συμφέρον τοῦ κράτους χρησίμου μορφώσεως ἔστεροῦντο αἱ Ἀθηναὶ καταλλήλων σχολῶν, παρεχομένου στοιχειώδους μόνον καταρτισμοῦ εἰς τὰ ἀναγκαϊότατα ἐν ἰδιωτικαῖς σχολαῖς. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο πλέον ἀρκετόν, ἄλλως τε καὶ ἐπειδὴ πολλὰ τὰ νέα καὶ ἀξια μνηθήσεως διεδίδοντο ἐκτὸς τῶν Ἀθηναίων καὶ εἰσεκομίζοντο φυσικῶς τῷ λόγῳ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν κοσμόπολιν, τῆς ὁποίας αἱ πύλαι ἦσαν ἀνοικταὶ εἰς πᾶσαν νέαν ἰδέαν. Διὰ τοῦτο ἔσπευδον προθύμως οἱ νέοι πρὸς τοὺς ξένους σοφοὺς, οἵτινες ἐπεσκέπτοντο κατὰ τὰς περιόδους αὐτῶν τὰς Ἀθήνας. Οἱ διδάσκαλοι οὗτοι τῆς σοφίας, οἱ σοφισταί, παρεῖχον εἰς τὴν φιλομαθῆ νεολαίαν τῆς πόλεως πᾶν ὅ,τι ἐπεθύμει αὕτη νὰ μάθῃ, ἀπὸ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν διοίκησιν τῆς οἰκίας μέχρι τῶν

πρὸς διοίκησιν τῆς πόλεως ἀναγκαίων γνώσεων. Διὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐχρειάζετο πρὸ παντὸς ἄλλου ἢ τέχνη τοῦ λόγου. Ὁ δεξιὸς ὅμως χειρισμὸς τῶν διαφόρων αὐτοῦ εἰδῶν συνδέεται ἀρρήκιως πρὸς τὴν ἀνωτέραν μόρφωσιν, τὴν γνῶσιν τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς ποιητικῆς, τὴν ἐρμηνείαν τῶν χωρίων τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, διὰ τῶν ὁποίων διανθίζεται ὁ λόγος, ὡς καὶ τὴν γνῶσιν τῶν δοξῶν τῶν φιλοσόφων, ἄλλαις λέξεσι παντὸς ὅτι πλουτίζει τὸν λόγον κατὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τελειοποιεῖ αὐτὸν κατὰ τὴν μορφήν. Πρὸς ταῦτα συμφωνοῦσιν ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῶν κυριωτέρων σοφιστῶν. Ὁ Πρόδικος ἤσχολεῖτο εἰς γλωσσολογικὰς ἐρεῦνας, περὶ λέξεις συνωνύμους καὶ τὴν διάκρισιν τῆς σημασίας αὐτῶν. Ὁ Πρωταγόρας διέτριβε περὶ γραμματικὰς ἐρεῦνας ἀναφερομένας εἰς τὰ μέρη τοῦ λόγου. Ἄλλοι συνέγραψαν διδακτικὰ βιβλία ρητορικῆς, ἐξεπόνθησαν τοὺς σοφιστικοὺς συλλογισμοὺς, καὶ ἔθεσαν τὰς βάσεις τῆς βραδύτερον ἀναφανείσης ἐπιστήμης τῆς λογικῆς, ἢ ἐπεδόθησαν εἰς τὴν ἐρμηνείαν ἀρχαίων ποιητῶν. Τέλος ὁ Γοργίας ἤσκησε μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ἀττικοῦ πεζοῦ λόγου, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωκε ποιητικὸν χρωματισμόν. Διὰ τῆς ρητορικῆς λοιπὸν εἰσῆλθεν ἡ ἐπιστήμη καὶ μετ' αὐτῆς ἡ φιλοσοφία εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους. Δὲν ἀποτελεῖ πλέον ἀσχολίαν περιοριζομένην εἰς τὸν στενὸν κύκλον ὀλίγων ἐκλεκτῶν καὶ καθ' ἑαυτοὺς ζώντων, διότι ὁ σοφιστὴς ὀφείλει τώρα νὰ ζῆ ὡς δημοκρατικὸς μεταξὺ δημοκρατικῶν, νὰ ἐμφανίζεται δημοσίᾳ καὶ νὰ δεικνύῃ διὰ τοῦ παραδείγματός του πῶς γίνεται τις προσωπικότης ἐνώπιον τοῦ λαοῦ. Οἱ σοφισταὶ ἐπαινοῦσι καὶ διαφημίζουσιν ἑαυτοὺς, ἐμφανίζονται μεγαλοπρεπῶς καὶ ἀνταγωνίζονται πρὸς ἀλλήλους διὰ τὴν ἄγραν μαθητῶν καὶ τὴν πώλησιν τῆς σοφίας των. Οὕτως ἡ ἐπιστήμη καθίσταται ὑπόθεσις τῆς

ἀγορᾶς καὶ τῆς δημοσιότητος καὶ προσαρμόζεται πρὸς τὸ ἐνταῦθα ἐπικρατοῦν ἔθος.

Ἄλλ' εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἡ σοφιστικὴ σημαίνει νέους δρόμους διὰ τὸν νοῦν καὶ νέα προβλήματα. Τὸ κέντρον τοῦ φιλοσοφικοῦ διαφέροντος μετατίθεται ἀπὸ τῆς ἐρεύνης τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ θέσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἔρευναν τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ὅτι ἐλκύει τὴν προσοχὴν εἶνε τὸ πρόβλημα καὶ ἡ φύσις τοῦ δικαίου. Εἰς τὸ τί εἶνε δίκαιον καὶ ἄδικον ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους συνοψίζεται κυρίως εἰπεῖν ὅλον τὸ πρόβλημα τῆς ἐποχῆς. Ἡ λύσις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν σοφιστῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν γνωσιολογικῶν ἐπόψεων αὐτῶν, αἵτινες τὸ μὲν συνέχονται πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Ζήνωνος, τὸ δὲ εἶνε ἐπηρασμένα ὑπὸ πρακτικῶν σκοπῶν. Αἱ ἐπόψεις αὗται ὀδηγοῦσιν εἰς ὑποκειμενισμόν, εἰς σχετικοκρατίαν, εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὸν ὠφελιμαρχικὸν ἐγωϊσμόν. Πάντων χρημάτων μέτρον εἶνε ὁ ἄνθρωπος, ὄχι ὁ ἄνθρωπος ὡς γένος, ἀλλ' ὁ καθ' ἕκαστον ἄνθρωπος. Οὐδεμία κρίσις κερκηται ἀπόλυτον κῦρος. Ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει. Μετὰ τοῦ αὐτοῦ δικαίου δυνάμεθα νὰ ἀντιτάξωμεν εἰς ἰσχυρισμόν τινα τὸν ἀντίθετον εἰς αὐτόν. Οὕτω τὸ πᾶν διέπει ἡ διαλεκτικὴ, διὰ τῆς ὁποίας τὰ πάντα δύνανται νὰ ἀποδειχθῶσι ψευδῆ καὶ ἀληθῆ, ὁ ἥττων λόγος κρείττων καὶ τανάπαλιν. Καὶ τοῦτο οὐ μόνον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, τῇ θρησκείᾳ καὶ τῷ κοινωνικῷ καὶ ἠθικῷ βίῳ τοῦ λαοῦ. Ὁ Γοργίας χωρῶν πέρα τῆς σκέψεως τοῦ Πρωταγόρου προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ὄν δὲν ὑπάρχει καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι οὐδενὸς πράγματος τὴν ὑπαρξιν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ βεβαιώσωμεν. Κατὰ τὸν Πρόδικον οἱ ἄνθρωποι ἐθεοποίησαν τὸν Ἥλιον, τὴν Σελή-

νην, τοὺς ποταμοὺς κ.λ. ἔνεκα τῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον ὠφελείας αὐτῶν, ὁ δὲ Κριτίας κηρύττει τὴν θρησκείαν ὡς ἐφεύρεσιν σοφοῦ ἡγεμόνος, ἀποσκοποῦντος εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἀποτροπὴν τῶν ὑπηκόων του. Ἄληθές καὶ ὠφέλιμον εἶνε διὰ πολλοὺς σοφιστὰς ἔν καὶ τὸ αὐτό. Ἄληθές εἶνε ὅτι ὠφελεῖ τὸ καθ' ἕκαστον ἄτομον καὶ προάγει τὴν πρὸς δρᾶσιν ἐλευθερίαν. Ἐν ἄνωνύμῳ σοφιστικῷ συγγράμματι ἀποδεικνύονται αἱ ἔννοιαι τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ αἰσχροῦ, τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψευδοῦς ὡς ὅλως διόλου σχετικαὶ τῇ βοηθείᾳ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου. Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὑπὸ τοῦτο τὸ μέτρον καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοῦτο τὸ ἀντικείμενον εἶνε καλόν, ἐνῶ ὑπὸ ἄλλο μέτρον καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλο ἀντικείμενον ἀποδεικνύεται κακόν. Εἶνε φανερόν ὅτι οὔτε θρησκεία οὔτε ἠθικὴ εἶνε δυνατόν νὰ ὑφίστανται ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις ταύτας.

Οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀκολουθήσουν τὰς δημοκρατικὰς κατευθύνσεις τοῦ ἀττικοῦ κράτους θεωροῦσι τὰς ιδέας ταύτας ὡς τὸ αἷτιον τῆς πολιτικῆς παρακμῆς τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηναίων. Οἱ σοφισταὶ εἶνε δι' αὐτοὺς οἱ ἐπήλυδες ξένοι, οἱ κομιστὰὶ τοῦ πνεύματος τῆς καταστροφῆς τῶν παλαιῶν ἰδανικῶν. Κατηγοροῦσιν αὐτοὺς ὅτι συλοῦσι τοὺς υἱοὺς τῶν πλουσίων καὶ τῶν εὐγενῶν, τὴν ἐλπίδα τῆς πόλεως, πρὸς πλουτισμὸν καὶ πρὸς ἴδια ὀφέλη. Μέμφονται αὐτοὺς ὡς διδάσκοντας τὴν ἀπιστίαν καὶ διαδίδοντας τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς ἀσέβειαν. Ὁ δὲ Πλάτων ψέγει αὐτοὺς ὡς διδασκάλους τῆς τέχνης, τῆς ψευδοῦς καὶ ἀπατηλῆς σοφίας, καὶ ἐμβάλλει εἰς τὸν ὄρον σοφιστῆς τὴν περιφρονητικὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει οὗτος καὶ δι' ἡμᾶς μέχρι σήμερον. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον κρίνει περὶ αὐτῶν ὁ κόσμος τῶν συντηρητικῶν, τῶν θιασωτῶν τῶν παλαιῶν παραδόσεων καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ παρελθόντος κεκυρωμένων ἰδανικῶν τοῦ λαοῦ. Τοῦ-

ναντίον ἢ φιλελευθέρα ροπή, τῆς ὁποίας ἰδανικὸν εἶνε τὸ φιλελεύθερον πολίτευμα καὶ ἡ διαφώτισις, εὐνοεῖ αὐτοὺς ὡς ὑπηρετοῦντας διὰ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἀπὸ τῶν προλήψεων τοῦ παρελθόντος ἀπελευθέρωσιν, ὡς καὶ τὸ περὶ κράτους ἰδανικὸν τοῦ Περικλέους, καθ' ὃν τρόπον περιγράφει αὐτὸ ὁ Θουκυδίδης ἐν τῇ περιφήμῳ δημηγορίᾳ τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ. Ἡ διττὴ περὶ σοφιστῶν γνώμη εἶνε ἀπόρροια τῆς διττῆς κοσμοθεωρίας, ἣτις χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων τοὺς πολίτας τῆς πόλεως. Ἡ ἀλήθεια κεῖται, ὡς πολλάκις, ἐν τῷ μέσῳ. Οἱ σοφισταὶ διέσεισαν μὲν τὸ σταθερὸν ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐφαίνετο στηριζόμενον τὸ κράτος, ἀλλ' ὅμως προσήνεγκον καὶ ὑπηρεσίας εἰς τοὺς χρόνους αὐτῶν. Διέδωκαν εὐρέως τὰ φιλοσοφήματα καὶ τὰς ἰδέας καθόλου τῶν πρὸ αὐτῶν φιλοσόφων, ἐδίδαξαν τὸν τρόπον τοῦ φιλοσοφικῶς σκέπτεσθαι καὶ ὠδήγησαν εἰς τὴν αὐτοτελεῆ νόησιν. Διὰ τῆς κριτικῆς αὐτῶν ἐνεργείας κατέστησαν δυνατὴν τὴν αἰττικὴν φιλοσοφίαν καὶ κατέβαλον τὰ σπέρματα τῆς ἔπειτα ἐξελίξεως αὐτῆς.

Ἡ σοφιστικὴ εἶνε γνώρισμα βαθείας κρίσεως τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα. Δὲν εἶνε ἡ μόνη ἀρχουσα ροπή. Παρ' αὐτὴν ζῆ καὶ ἕτερα ἐξ ἴσου ἰσχυρά, ἐκπηγάζουσα ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς παραδόσεως. Ἡ δευτέρα αὕτη ροπή ἐνισχύεται κατὰ τοὺς χρόνους ἀκριβῶς ἐκείνους διὰ τῆς ἀναβιώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς μυστικοπαθοῦς εὐσεβείας. Τοῦτο μαρτυροῦσιν αἱ ἐπὶ ἀσεβείᾳ δίκαι κατὰ τοῦ Ἀναξαγόρου, τοῦ Πρωταγόρου, τοῦ Διαγόρου καὶ τοῦ Προδίκου, αἱ κωμῳδίαί τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅστις ἀγωνίζεται κατὰ τῶν σοφιστῶν καὶ κατὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας ξένων θεῶν, τὰ ὀρφικὰ μυστήρια, τὰ ὁποῖα ἐξαπλοῦνται περὶ τοὺς χρόνους τούτους εὐρέως καὶ εὐρίσκουσι βαθεῖαν ἀπήχησιν εἰς τὰς ψυχάς. Ἐναν-

τίον ἀλλήλων ἀγωνίζονται ἢ θρησκεία ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ φιλοσοφία ἀφ' ἑτέρου, ὁ μυστικισμὸς καὶ ὁ ὀρθολογισμὸς, τὸ παλαιὸν καὶ τὸ νέον. Τελεῖται ἀγὼν μεταξύ δύο περὶ κόσμου καὶ βίου θεωριῶν, οὐχὶ σπανίως ἐν τῇ ψυχῇ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου. Οὕτω ὁ Εὐριπίδης μεταβάλλει τὴν σκηνὴν εἰς βῆμα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κηρύττει τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας τοῦ Ἀναξαγόρου, συγχρόνως ὁμως γράφει τὰς «Βάκχας», αἵτινες φλέγονται ὑπὸ ἀγρίου μυστικισμοῦ καὶ ἰσχυρᾶς θρησκευτικῆς φλογός. Ὁ Περικλῆς ἐμφανίζεται ὡς προστάτης τῆς διαφωτίσεως καὶ ταυτοχρόνως χρησιμοποιοεῖ τὸν δημόσιον πλοῦτον πρὸς θρησκευτικούς σκοπούς. Καὶ αὐτοὶ οἱ σοφισταὶ εἶνε συγχρόνως ἡγέται ἐθνικόφρονος ἀγωγῆς καὶ ἀνατροπῆς τῆς ἠθικῆς. Τοιουτοτρόπως ἡ δραῖσις αὐτῶν συμπύπτει πρὸς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς ὀλόκληρος κόσμος τείνει νὰ διαλυθῇ, χωρὶς ὁμως νὰ ἔχη διαμορφωθῇ ὁ νέος, ὅστις ἔμελλε νὰ διαδεχθῇ τὸν παλαιόν.

Οἱ κυριώτεροι τῶν ἐκπροσώπων τῆς σοφιστικῆς εἶνε οἱ ἀκόλουθοι:

Ὁ *Πρωταγόρας*, γεννηθεὶς περὶ τὸ 480 π.Χ. ἐν Ἀβδήροις, ὅστις πρῶτος ἐπέθηκεν εἰς ἑαυτὸν τὸ ὄνομα τοῦ σοφιστοῦ. Οὗτος ἐπαίρεται ὅτι δύναται νὰ μεταβάλλῃ τὸν ἥττω λόγον εἰς κρείττω καὶ νὰ λέγῃ κατὰ καὶ ὑπὲρ περὶ παντὸς ἀντικειμένου. Ἐξορισθεὶς ἐξ Ἀθηνῶν ἐπὶ ἀσεβείᾳ ἐπνίγη κατὰ τὸν εἰς Σικελίαν πλοῦν, τὸ δὲ περὶ θεῶν σύγγραμμα αὐτοῦ ἐκάη δημοσίᾳ ἐν τῇ πόλει. Οἱ παλαιοὶ ἀναφέρουσι πολλὰ βιβλία αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἀκριβέστερον γνωρίζομεν τὸ «Περὶ τοῦ εἰδέναι καὶ μὴ εἰδέναι». Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὑποστηρίζει ὅτι οὐδεμία ἀντικειμενικὴ γνῶσις εἶνε δυνατὴ καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν πᾶσα γνῶσις εἶνε ὑποκειμενικὴ αἴσθησις καὶ δοξασία τοῦ ἀτόμου.

Γοργίας ὁ Λεοντῖνος, ὅστις ἐστάλη πρεσβευτὴς εἰς

Ἀθήνας ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του ἐνοχλουμένων ὑπὸ τῶν Συρακουσίων. Ἐπανακάμψας εἰς Ἀθήνας μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἀποστολῆς του μετέβη βραδύτερον εἰς Θεσσαλίαν, θαυμαζόμενος διὰ τοὺς ἐπιδεικτικούς του λόγους καὶ τὴν διδασκαλίαν του. Ὁ Γοργίας ἐπειράθη νὰ προσδώσῃ εἰς τὸν πεζὸν λόγον ποιητικὴν χροιὰν διὰ κενोटρόπων λέξεων, μεταφορῶν καὶ ποιητικῶν εἰκόνων. Τῇ βοηθείᾳ ρητορικῶν σχημάτων, οἷα τὰ ἀντίθετα, τὰ πάρισα καὶ τὰ ἰσόκωλα, τείνει νὰ ἀποτελέσῃ τὴν περίοδον τοῦ λόγου συμμετρικὴν καὶ εὐρυθμον. Ὡς πρὸς τὴν γνωσιολογίαν χωρεῖ προσωπίῳ τοῦ Πρωταγόρου ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως». Ἐξ αὐτοῦ κατάγεται ἡ περίφημος καταστάσα φράσις: «Οὐδὲν ἔστιν. Εἴ καὶ ἔστιν ἀκατάληπτον ἀνθρώπῳ. Εἴ καὶ καταληπτόν, ἀλλὰ τό γε ἀνερομήνευτον τῷ πέλας». Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πρωταγόραν, διδάσκοντα τὴν σχετικότητα τῶν ὄντων, ἰσχυρίζεται ὁ Γοργίας ὅτι οὐδόλως ὑπάρχουσι, στηριζόμενος εἰς τὰς ἀποδείξεις τῶν Ἐλεατῶν, ἐνῶ ἐκεῖνος ἀναχωρεῖ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείτου.

Πρόδικος ὁ Κεῖος, χρηστότατος πάντων τῶν σοφιστῶν, γνωστὸς διὰ τὰ ἠθικὰ αὐτοῦ παραγγέλματα περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν καὶ τὸ περὶ Ἡρακλέους σύγγραμμα.

Ἰππίας ὁ Ἡλεῖος, ὅστις ἀσχολεῖται μάλιστα περὶ τὰ μαθηματικά, τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ τὴν ἱστορίαν, καυχώμενος διὰ τὴν πολυμαθειάν του, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ θαυμάζεται.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Ὁ Σωκράτης (470-399) εἶνε ὁ πρῶτος γηγενὴς φιλόσοφος ἐκ τῶν πτωχῶν τάξεων τοῦ λαοῦ καταγόμενος, υἱὸς ἀποχειροβιώτων ἀνθρώπων, τοῦ Σωφρονίσκου